

УДК 94 : 796.011.1 (477)-053.5

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.4\(32\).472](https://doi.org/10.33782/eminak2020.4(32).472)

ШКОЛЯРІ У ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОМУ ЖИТТІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Ольга Лаврут

Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

(Краматорськ, Україна)

e-mail: lavrut.olga@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6915-7474>

У статті розглянуто питання участі школярів УРСР у фізкультурно-спортивному житті не лише шкіл, населених пунктів, а й колишньої республіки та СРСР. У роботі показані основні напрямки цієї діяльності та доведено, що учнівство УРСР демонструвало високі показники. Але навіть у цій сфері відбувалася регламентація напрямку роботи із дітьми та молоддю, адже необхідно було докласти чималих зусиль задля отримання призових місць, які часто визначалися заздалегідь, спираючись на ідеологічно-державницькі цінності.

Ключові слова: Українська РСР, школа, освіта, спорт, фізичне виховання

Шкільні роки – важливий період у становленні особистості. У цей час відбувається формування світогляду дитини, її здібностей і талантів. Учнівство активно долучається до фізкультурної діяльності, яка дає змогу скинути статичне навантаження, виплеснути власні емоції. Учнівство другої половини ХХ ст. в Українській РСР розглядали не лише з позиції «будівників комуністичного ладу», а й активних учасників суспільних перетворень. Одним із таких інструментів була фізкультурно-спортивна діяльність. Науково-теоретичне застосування матеріалу доречне під час вивчення історії шкільної освіти та фізкультурно-масової роботи. Практичне значення полягає у вирішенні питання організації часу дітей у школі та розвитку їх здібностей.

Дослідники вивчали різні аспекти цього питання. Доробок І. Гасюка присвячений еволюції організаційно-правових основ державного управління фізичною культурою і спорту в Україні у кінці ХІХ – ХХ ст. Автор проаналізував розвиток цього аспекту протягом зазначеного періоду, зупинившись на нормативному підґрунті функціонування спортивних секцій, гуртків, товариств в Українській РСР і підготовці фахівців¹. В. Кулик проаналізував еволюцію ставлення до фізичної культури і спорту в СРСР та УРСР, продемонструвавши прагнення та зусилля учасників цього руху².

Ю. Тимошенко охарактеризував підготовку кадрів у повоєнний період, яка була обумовлена демографічними втратами населення. Він торкнувся питання подолання кадрового дефіциту у повоєнний період через підготовку фахівців в інститутах фізичної культури. Автор акцентує на незадовільному забезпеченні студен-

¹ Гасюк І.Л. Еволюція організаційно-правових основ державного управління фізичною культурою і спортом на українських землях наприкінці ХІХ та в радянський період // Університетські наукові записки. 2009. № 4 (32). С. 261-272.

² Кулик В.В. Від всеобучу до світових рекордів. Київ: Здоров'я, 1971. 183 с.

тів житловими площами та продовольством, що пояснювалося важкими роками відбудови економічного потенціалу УРСР. На тлі цих явищ спостерігався відсів моделі, у тому числі і через її поведінку, особливо у технікумах, порівняно з інститутами. Якщо вивчити динаміку навчання у них за гендерним принципом, то переважали жінки. 90% усіх учителів фізичної культури працювали у школах без вищої педагогічної освіти, переважно закінчили декількамісячні курси. 35% інструкторів з фізичного виховання мали спеціальну освіту. Автор проаналізував це питання, розглянувши і науково-педагогічний рівень викладачів вищих навчальних закладів. Він акцентував на відсутності умов для проведення уроків фізичної культури, що притаманне усьому зазначеному періоду, і не лише цій дисципліні. У переважній більшості уроки проходили на вулиці, оскільки не лише не було приміщень, а й вони використовувалися не за призначенням: як радіовузол, сховище, їдальня. Автор наголошує, що фізичній культурі приділяли недостатню увагу – зауважимо, що ми згодні із ним, проте у подібному становищі перебували й інші дисципліни, інші педагоги, інші освітні заклади. Це була типова повоєнна картина радянського соціуму³.

В. Третяк зупинив свою увагу на розвитку спортивного руху в СРСР та у Києві у передвоєнний період, що дозволило прослідкувати його динаміку⁴. І. Коча охарактеризувала проблему формування здорового способу життя учнів початкової школи у другій половині ХХ – початку ХХІ ст., зупинившись на відповідному нормативному забезпеченні та шляхах здорового способу життя учнів. Авторка наголошує, що дотримання санітарно-гігієнічних норм, раціональне харчування дітей, уроки фізичної культури та заняття спортом сприяли цьому. Але не завжди цих вимог дотримувалися через певні причини: недостатнє матеріальне забезпечення, відсутність фахівців і суб'єктивні фактори⁵.

Проте дослідники більше звертали увагу власне на управлінські, педагогічні аспекти та фізкультурно-спортивну діяльність як досягнення. Але питання ролі школи у цьому залишилося осторонь уваги дослідників, тому метою нашої роботи є подолання цих прогалини. Вважаємо за необхідне не лише зупинитися на історіографічному спадку, а й вивчити джерельну базу нашого питання; нормативно-правове забезпечення, яке закладало основу діяльності школи у цьому напрямку, діяльність учнів у школі, участь і внесок українського учнівства у фізкультурно-спортивні досягнення країни.

Фізичне виховання та фізична культура у школі повинна була не тільки існувати у школі як предмет, а й охоплювати навчально-виховний процес і буденне життя дітей, що, на перший погляд, було цілком зрозумілим. В основі роботи з фізичного виховання лежав фізкультурний всесоюзний комплекс «Готовий до праці й оборони СРСР», який введений у дію ще у 1931 р., де у центрі уваги були фізичні вправи. Він мав декілька ступенів, що й було враховано у шкільних програмах і

³ Тимошенко Ю. Фізкультурна освіта в УРСР у повоєнні роки // Історико-педагогічний альманах. 2011. № 2. DOI: <https://doi.org/10.31499/2307-4833.2.2011.15326>

⁴ Третяк В. Розвиток спортивного руху в СРСР та Києві у передвоєнний період // Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф. Переяслав-Хмельницький, 14-15 травня 2010 р. / [Упоряд.: Лукашевич О.М., Нагайко Т.Ю.]. Переяслав-Хмельницький, 2010. С. 148-151.

⁵ Коча І.А. Формування здорового способу життя учнів початкової школи (друга половина ХХ – початок ХХІ століття). Дис... к. пед. н. (доктора філософії): 13.00.01 / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2019. 237 с.

проіснував до 1972 р., коли введений у дію інший комплекс. Посилювалася громадсько-політична робота у шкільних гуртках і спортивних секціях. Постанови ЦК КП(б)У і РНК «Про заходи по поліпшенню масової та фізкультурної роботи в УРСР» від 20 листопада 1944 р., «Про військову та фізичну підготовку тих, хто навчається у школах, технікумах та вищих навчальних закладах УРСР» від 16 лютого 1945 р., постанова ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР від «Про фізичне виховання учнів початкових, семирічних і середніх шкіл Української РСР» від 6 березня 1948 р., «Про подальший розвиток фізичної культури і спорту в Українській РСР» від 6 квітня 1949 р., наголосили на необхідності подальшого збільшення масовості, підвищення спортивної майстерності, досягненні високих вершин у спорті. Серед нормативно-правових документів, які мали на меті піднести фізкультурно-масову роботу школярів і підготувати учнів до спортивних змагань, був наказ Міністерства освіти УРСР «Про стан підготовки до проведення внутрішньошкільних, районних і обласних змагань та участь їх у республіканській і Всесоюзній спартакиадах школярів» (1955 р.). Згідно із цим документом, перед відділами народної освіти стояло завдання щодо укомплектування збірних команд і проведення навчально-тренувальних занять з ними. Проте, попри низку проведених заходів, відзначалися низькі спортивно-технічні результати у переважній більшості учасників збірних команд, що не відповідали вимогам положень про проведення республіканської та Всесоюзної спартакиад⁶.

Як зазначає І. Коча, нове бачення ролі фізичної культури в житті радянського суспільства знайшло відображення й у постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 9 січня 1959 р. «Про керівництво фізичною культурою і спортом». Згідно з цим документом, роль фізичної культури полягала у розвитку масового фізкультурного та спортивного руху в країні, а також у сприянні охороні здоров'я населення. Документ зобов'язав обласні, міські, районні та місцеві ради фізичної культури керувати діяльністю спортивних організацій, які поділялися на добровільні спортивні товариства, колективи фізичної культури (на заводах і фабриках, у колгоспах і радгоспах) чи спортивні клуби. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи подальшого розвитку фізичної культури і спорту» від 11 серпня 1966 р. передбачала набуття фізичною культурою всенародного характеру.

У зв'язку з підготовкою до XXII Олімпіади у Москві (1980 р.) постали нові вимоги до фізкультурно-спортивної роботи у школах. Увага була спрямована на зміцнення матеріальної бази, будівництво нових ігрових і спортивних майданчиків, створення широкої мережі спортивних гуртків і секцій; підвищення якості викладання фізичної культури; активізацію позакласної спортивно-масової роботи школярів⁷. Проаналізувавши нормативно-правове забезпечення цього питання, наголосимо, що воно було спрямоване на масове залучення населення до справи, підвищення авторитету країни, де спорт виступав засобом до ідейного зближення та гордості за досягнення.

У школах актуальними питаннями залишалися дотримання санітарно-гігієнічних навичок учнів, проведення бесід про формування навичок здорового способу життя, організацію спортивних розваг, екскурсій, прогулянок тощо. Найбільш поширеними формами культурно-масової роботи стала організація учнівсь-

⁶ Коча І.А. Вказ. пр. С. 100.

⁷ Ibid. С. 132.

ких вечорів, дитячих ранків, спортивних змагань, ігор, концертів, бесід, конкурсів, виставок, екскурсій і походів. Серед них такі: «Жити, вчитись і працювати, як заповів великий Ленін», «Релігійні обряди і наука», «У нас в гостях бригада комуністичної праці», «Два світи, два дитинства», «У світі казок», «Цікаво знати», вечір проведів піонерів у комсомол. Випускали усні журнали, проводили шахово-шашкові змагання у піонерських дружинах, змагання в програмі перших піонерських спортивних ігор⁸.

Як зазначає Ю. Тимошенко, у кінці 1940-х років охоплення учнів спортивною роботою було незначним, наводячи такі цифри: гімнастикою в секціях займалося лише 7,5% всіх учнів, легкою атлетикою – 8%, лижами – 10%, до секцій туризму залучено лише 0,2% учнів. Непоширеними були народні види спорту: городки, лапта, різноманітні види боротьби, силові вправи⁹. Значну увагу розвитку фізичним здібностей приділяли й у канікулярний період, особливо влітку. Цей час називали «п'ятою трудовою чвертю», адже діти з дорослими працювали у школі та поза нею: у колгоспах, на підприємствах. Наприклад, у селі Ядути на Чернігівщині розмістився піонерський міжколгоспний табір «Десна». Відпочивали у ньому школярі Борзнянського району, допомагаючи місцевому колгоспу. У дітей було багато захоплюючих справ: походи, екскурсії, конкурси, вікторини, спортивні змагання, трудові десанти¹⁰. Показовими стали різні спортивні змагання за участю школярів. Вони демонстрували не лише власні досягнення, а й виборювали роль лідера у Радянському Союзі. Держава, своєю чергою, на тлі власних експериментів намагалася показати турботу та підтримку дітей – українських дітей. Згадаймо хоча б 1932 р., коли від голоду помирали люди, а піонери Української СРР на Першому всесоюзному зльоті піонерів здобули першість з фізичної культури. Ще у кінці 1930-х років долучення школярів до фізичної культури та спорту все більше стає мілітаризованим через зовнішні та внутрішні чинники у країні¹¹.

У всіх школах проходили змагання за програмою Всесоюзних дитячих спортивних ігор «Старти надій», складання норм ГПО, легкоатлетичні кроси, присвячені XVIII з'їзду ВЛКСМ. Близько 4 тис. учнів мали здійснити подорожі до Москви, Тбілісі, Єревану, Вільнюсу, на бази Центральної дитячої екскурсійно-туристської станції у Ленінграді, Бресті, Таллінні й інших міст. Діти брали участь в операції «Джерело» й «Ерозії – бій». Вони очищали джерела ключової води, садили на схилах і в ярах кущі та дерева¹².

Влітку 1958 р. у Києві у XIII республіканській спартакіаді школярів брали участь близько тисячі юних спортсменів. Деякі з них встановили нові юнацькі рекорди республіки. Шістнадцятирічна киянка Л. Дем'яновська показала найвищий результат у плаванні на 100 м вільним стилем. Закінчивши дистанцію за 1 хв. 10,7 с., вона встановила новий рекорд серед дівчат УРСР. Новий юнацький рекорд у запливі на 200 м стилем «батерфляй» встановив львів'янин В. Фоменко. Його час – 2 хв. 45 с. О. Авдієнко (Львів) двічі поліпшувала рекорд республіки в плаванні на 100 м на спині. Її найвищий результат – 1 хв. 18,2 с. Найкращих результатів зі стрі-

⁸ Державний архів Львівської області (ДАЛО). Ф. Р-163. Оп. 4. Спр. 714. Арк. 61.

⁹ Тимошенко Ю. Фізкультурна освіта в УРСР у повоєнні роки...

¹⁰ Олійник Ю. Фотоінформація // Радянська освіта. 1981. 29 липня (№ 60). С. 1.

¹¹ Сидоряк З. Фізичне виховання у загальноосвітніх школах України (1920 – 1930-ті рр.): зміст і форми // Молодь і ринок. 2015. № 5 (124). С. 172-177.

¹² Ibidem.

льби домоглися кияни М. Попов і В. Рубичов. Перший встановив юнацький рекорд у стрільбі з малокаліберної гвинтівки, а другий – у стрільбі з малокаліберного пістолету. У командному заліку серед колективів першої групи звання переможців спартакиади завоювали школярі м. Києва, серед команд другої групи – спортсмени Луганщини¹³.

Спартакиада – школа, де спортсмени та їх наставники не лише змагалися, а й обмінювалися досвідом, запозичуючи кращі техніки і тактики, демонстрували власні досягнення. Якщо порівнювати XII олімпіаду і XIII, то у попередній проводилися змагання з восьми видів спорту, а у 1958 р. у першій групі, куди входили команди Дніпропетровської, Одеської, Львівської, Сталінської та Харківської областей і м. Києва, змагання проводилися з 15 видів спорту, і для другої (решта областей) – 10. Як зазначав головний суддя спартакиади М. Подольський, майстерність школярів, особливо зі спортивної гімнастики та плавання, поліпшилася. Учасники XII Республіканської спартакиади школярів УРСР – гімнастки Сталінської області В. Сербай і Л. Носикова 1958 р. вдало виступили на міжнародних змаганнях молодих гімнастів. На XIII спартакиаді замість них виступали Л. Куцафіна та З. Забарська, які зайняли друге і третє місце, поступившись першістю лише переможниці XII спартакиади – чернігівській гімнастці В. Безсоновій¹⁴.

Не знайшлося юнаків-гімнастів, які б могли змагатися за програмою майстрів, але загальний стан майстерності юних гімнастів УРСР значно зріс, порівняно із 1957 р. Якщо за програмою першого розряду дорослих виступало лише 6 гімнастів і тільки три з них виконали розрядний норматив, то у 1958 р. змагалися вже 22 гімнасти і 12 з них виконали норматив першого розряду, що свідчило про потужний резерв для виховання майбутніх майстрів спорту. Юні плавці встановили 6 нових юнацьких республіканських рекордів. Це – київська школярка Люда Дем'яновська, спортсменка з Кривого Рогу – Муза Коваль, львівська школярка Олександра Авдієнко.

Але результати змагань не завжди відповідали можливостям, які були в регіонах. Так, баскетболістки з Кіровоградщини не здали свої позиції, зайнявши третє місце серед юнаків і четверте серед дівчат. А команди Харкова зайняли 6 і 7 відповідно. Зі спортивних ігор більшість команд, особливо дівочі, підготувалася до змагань недостатньо. За першість у фіналі з волейболу боролосся по 8 команд. Найсильнішими виявилися команди киянок, дівчат Миколаївщини та Львівщини. Інші 5 команд продемонстрували недостатню підготовку. Ліпше показали результати юнаки. Гостро точилася боротьба у комплексному заліку. Якщо у першій групі становище проти 1957 р. не змінилося і місця послідовно зайняли колективи Києва, Харківської, Львівської, Одеської, Дніпропетровської та Сталінської областей, що пояснювалося потужною підготовкою, тренерською роботою та відповідною спортивною базою, то у другій групі – відбулися зміни. Так, у 1957 р. колектив Луганської області зайняв 3 місце серед колективів другої групи, а у 1958 р. – став володарем перехідного призу за першість на спартакиаді. Краще виступив колектив Кримської області, який із 17 перейшов на друге місце. Поліпшилася спортивна робота у Полтавській області: команда з 9 зайняла третє місце. Динаміка до поліпшення простежувалася у спортсменів Херсонської, Черкаської та Ровенської облас-

¹³ РАТАУ. Спартакиада школярів України // Радянська освіта. 1958. 19 липня (№ 29). С. 1.

¹⁴ Подольський М., головний суддя спартакиади. Що показала спартакиада школярів України // Радянська освіта. 1958. 19 липня (№ 29). С. 2.

тей. Натомість погіршилася робота на Київщині, яка опинилася на 18 місці, Дрогобицька була на 6, а у 1958 р. – 15 місці, Закарпатська з 14 перейшла на останнє – 22 місце. На це необхідно було звернути увагу керівників обласних і районних органів народної освіти та комітетів із фізичної культури і спорту.

На XIII Республіканській спартакіаді школярів встановлено 6 республіканських рекордів юними плавцями, 2 – стрільцями і 3 – легкоатлетами. Вони мали підготуватися та виступити на V Всесоюзній спартакіаді школярів, яка мала відбутися у Тбілісі. Українських школярів до III Спартакіади народів СРСР готували заслужені майстри спорту Л. Латиніна та В. Синявський, майстриня спорту Л. Макошина. Першим чемпіоном Спартакіади стали стрільці-кульовики. Галина Прозуменщикова встановила новий рекорд СРСР у плаванні та стала чемпіонкою спартакіади. Впригол за нею йшла харківська школярка Тетяна Дев'ятова. У комплексному плаванні на дистанції 400 м вона була другою з новим рекордом СРСР для дівчат. Командні місця розподілилися так: на першому місці – москвичі, на другому – ленінградці, третьому – збірна України¹⁵.

Діти брали участь й у змаганнях «Орленя» – Всесоюзній комсомольській військово-спортивній грі. Її метою стало посилення роботи з питання «радянського патріотизму», перевірка якості знань і навичок під час вивчення початкової військової підготовки у період здачі нормативів Всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці й оборони». У змаганнях брали участь 200 осіб, які перебували та ночували у спортивних залах і майданчиках шкіл¹⁶. У 1981 р. в Одесі пройшов IV Республіканський фінал Всесоюзних дитячих спортивних ігор «Старти надій». На всіх етапах республіканських турнірів виступило близько 3 млн. школярів. Учні у вільний від змагань і тренувань час розучували пісні, купалися у морі, їздили на екскурсії та чергували у житлових корпусах і харчоблоках. Тут можна було зустріти дітей і попередніх учасників змагань, що пояснювалося їх плідною роботою та тренерів. Так, четвертий рік поспіль привозив юних легкоатлетів учитель Запорізької середньої школи № 1 Н.Ю. Молдавський, серед вихованців якого було чимало кандидатів у майстри спорту СРСР.

Перед учасниками на площі Молодогвардійців виступив секретар ЦК ЛКСМУ, дворазовий олімпійський чемпіон Валерій Борзов: «Право підняти прапор змагань надається переможцям «Старти надій» – школярам Дніпропетровської, Донецької і Ровенської областей». До таких заходів запрошували відомих особистостей: Героїв праці, Героїв Великої Вітчизняної війни. Не винятком був і цей, учасником якого став Герой Радянського Союзу, учасник оборони м. Одеси, Г.К.Главацький. Він в'їхав на головну площу табору на машині та передав факел, запалений від Вічного вогню біля пам'ятника Невідомому матросу переможцю всесоюзного фіналу «Старти надій» школяреві з м. Жданова (сучасний Маріуполь – Авт.) А. Цолодо й учениці Одеської середньої школи № 62 Н. Тодоровій. Остання й запалила вогонь змагань. Були й рекорди: учень Кіровоградської середньої школи № 19 Олег Лопатій встановив рекорд із бігу на 60 м, показавши результат 7,2 с.¹⁷

Проводили змагання, присвячені річницям. Так, у 1990 р. відбувся захід до 72 річниці «Радянської Армії та Військово-Морського флоту», у командах яких брали

¹⁵ Семенов К. Так тримати! До підсумків III Спартакіади народів СРСР // Радянська освіта. 1963. 21 серпня (№ 65). С. 2.

¹⁶ Державний архів Миколаївської області (ДАМО). Ф. Р-91. Оп. 2. Спр. 537. Арк. 25.

¹⁷ Рибак А. Старти олімпійської зміни // Радянська освіта. 1981. 25 липня. (№ 59). С. 1.

участь 6 осіб (3 чоловіка, 2 жінки та 1 представник армії). Команди забезпечувалися боєприпасами та зброєю СТК ДОСААФ. Змагання почалися 4 лютого 1990 р. Командне місце визначалося за найбільшою кількістю балів, набраних усіма учасниками¹⁸.

На змаганнях були присутні «тайняки» – особи, які спостерігали за поведінкою вболівальників, їх настроями, поглядами – сексоти. І хоча українські спортсмени похитнули гегемонію російських, завдавши не одного такого ляпасу, радянська влада дозволяла їм виступати під червоним прапором – прапором Радянського Союзу. Спостерігалася зверхність не лише до українців, а й до представників інших республік. І вболівальники їх, коли змагалися російські команди та команди інших республік, підтримували останніх. Заборонялося використовувати будь-які національні символи з метою не лише уніфікації цієї діяльності, а й запобігання само та ідентифікації населення. Це свідчило про нівелювання інтересів корінної нації. Спорт і фізична культура виступали важливими елементами тотального контролю, засобами дозованого випускання емоцій, контрольованої агресії на трибунах¹⁹.

В умовах «холодної війни» у школах УРСР проводилася робота, спрямована на дискредитацію європейських демократичних країн і США, хоча, навіть і першовверсневі уроки виглядали як «уроки миру», таким чином, замовчуючи та перекручуючи реальну картину міжнародного життя. Зокрема, новий 1985/1986 навчальний рік почався з уроку миру, передумовою якого стало підписання протоколу про продовження терміну Варшавського договору країн соціалістичного табору, діяльність якого була спрямована проти «ворожих для Радянського Союзу країн заходу». І.С. Хоменко, заступник міністра освіти УРСР, заступник голови президії Українського комітету захисту миру зазначав, що школи республіки активно долучилися до цього. Особливо це стосувалося Київської середньої школи № 39, учнівство якої закликала молодь стати учасниками акції «Марш миру радянської молоді». Діти взяли участь в «Естафеті миру дітей Європи», ініціаторами якої стали учні краснодонської середньої школи № 1 Ворошиловградської області, Корюківської школи № 1 Чернігівської області, міських шкіл № 57 Києва та № 22 Одеси.

В УРСР пройшли мітинги, конкурси політичної пісні та плакату, «Вогнища дружби», «Ярмарки солідарності», трудові десанти, суботники та недільники, кошти від яких діти перераховували у Фонд миру. У цих заходах брали участь понад 3 млн. «піонерів та школярів». «На адресу ООН та Всесвітньої Ради Миру продовжують надходити десятки тисяч звернень радянських юнаків і дівчат із вимогою припинити гонку озброєнь».

Під час підготовки до уроку миру необхідно було керуватися документами «КПРС і радянської держави, доцільно надати слово ветеранам Великої Вітчизняної війни, активістам республіканських, обласних, міських комітетів захисту миру, відділень товариств дружби із зарубіжними країнами, використати матеріали про участь у антивоєнних акціях трудящих конкретних регіонів».

Учителі початкових класів мали наголосити, що навчання – найбільший вклад у цю справу. Щодо середніх класів, то тут педагоги мали розповідати дітям про «вклад» СРСР у розбудову миру, особисту відповідальність кожного піонера про

¹⁸ Державний архів Запорізької області (ДАЗО). Ф. Р-4492. Оп. 1. Спр. 421. Арк. 6.

¹⁹ Спортивні досягнення українців замовчувалися владою СРСР, – експерти. URL: https://zik.ua/news/2016/09/08/sportyvni_dosyagnennya_ukraintsiv_zamovchualysya_vladoyu_srsr_eksperty_847192

якість знань та участь у продуктивній праці. Старшокласники мали обговорити питання боротьби за послаблення загрози війни та приборкання гонки озброєнь.

Педагоги також доносили інформацію дітям про проведення XII Міжнародного фестивалю молоді та студентів у Москві. Перший урок пов'язували із завданнями реформування школи. У школах УРСР проводилися заходи, присвячені 40-річчю створення ООН, внесок СРСР і УРСР у її діяльність. Тому, старшокласники брали участь і у читаннях «Від ленінського Декрету “Про мир” – До “Програми миру”».

Робота політичних гуртків, учнівських лекторіїв, шкільних агіткультбригад, театрів політичної сатири були спрямовані на пропаганду миролюбної політики КПРС. Особливу увагу необхідно було звернути на бомбардування Хіросіми та Нагасакі. Протягом усього навчального року у школах УРСР мали проходити уроки та позакласні, позашкільні заходи відповідного спрямування²⁰. У кінці навчального року педагогічні ради школи вирішували питання заохочення педагогів та учнів, що відбувалося на засіданнях педагогічних нарад. Їх нагороджували похвальними грамотами, цінними подарунками, заносили на дошку пошани школи, населених пунктів, виносили подяку із занесенням до особової справи (тим школярам, які закінчували рік на «4» і «5»)²¹.

Все ж, існували деякі недоліки роботи з цього напрямку²². У багатьох закладах була відсутня правова пропаганда. Слабо працювали спортивні секції, недостатньо залишалася їх матеріальна база. Ремонтні роботи велися за залишковим принципом, від чого страждали діти. Пропонували посилити контроль за режимом роботи закладів, особливо у вихідні, святкові та канікулярні дні²³. Іноді педагоги не були зацікавлені роботою дітей, що негативно впливало на емоційний стан дітей²⁴. Отже, участь школярів у фізкультурно-спортивному житті навчальних закладів, УРСР і СРСР була активною. Передумовою цього стало ставлення держави до школи як соціального інституту, яка покликана була формувати підрастаюче покоління з позиції комуністичних ідеалів, готувати учнів до дорослого життя. Покладаючи на неї такі функції, партія пильно стежила за діяльністю дітей і дорослих. Фізкультурно-спортивна сфера стала потужним механізмом впливу на учнівство. Водночас, її потенціал реалізовувався дозовано, зважаючи на виклики радянського суспільства. Все ж, попри ідеологічні впливи, учні мали змогу демонструвати власний потенціал і досягнення не лише на місцевому рівні. Оскільки державі необхідно було вирішити питання із дозвіллям дітей, фізичною підготовкою та престижем країни не лише «серед дружніх країн», а й на міжнародній арені, то ця діяльність стала показовою. Вона потребувала значних зусиль дітей і дорослих.

Перспективою нашого дослідження може бути вивчення питання представництва школярів УРСР у міжнародних спортивних змаганнях.

REFERENCES

Hasiuk, I.L. (2009). *Evolutsiia orhanizatsiino-pravovykh osnov derzhavnoho upravlinnia fizychnoiu kulturoiu i sportom na ukrainskykh zemliakh naprykintsi XIX ta v radianskyi period* [Evolution of organizational and legal bases of state management of physical culture and sports in the Ukrainian lands at the end of the XIX c. and in the Soviet period]. *Universytetski naukovy zapysky*, 4 (32), 261-272 [in Ukrainian].

²⁰ Хоменко І. Урок миру // Радянська освіта. 1985. 30 серпня (№ 66). С. 1.

²¹ Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. Р-5581. Оп. 1. Спр. 395. Арк. 22.

²² ДАЗО. Ф. Р-4492. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 30.

²³ Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. Р-5581. Оп. 1. Спр. 395. Арк. 23.

²⁴ Державний архів Київської області (ДАКО). Ф. Р-144. Оп. 8. Спр. 3. Арк. 68. Арк. 19.

- Khomenko, I.** (1985). Urok myru [A Lesson of Peace]. *Radianska osvita*, 66, 1 [in Ukrainian].
- Kocha, I.A.** (2019). *Formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia uchniv pochatkovoї shkoly (druha polovyna XX – pochatok XXI stolittia)* [Formation of a healthy lifestyle of primary school students (second half of XX – early XXI century)]. (Candidate's thesis). Ternopil [in Ukrainian].
- Kulyk, V.V.** (1971). *Vid vseobuchu do svitovyykh rekordiv* [From universal education to world records]. Kyiv: Zdorovia [in Ukrainian].
- Oliinyk, Yu.** (1981). Fotoinformatsiia [Photo information]. *Radianska osvita*, 60, 1 [in Ukrainian].
- Podolskyi, M.** (1958). Shcho pokazaly spartakiada shkolariv Ukrainy [What did the Spartakiad of schoolchildren of Ukraine show?]. *Radianska osvita*, 29, 2 [in Ukrainian].
- RATAU** (1958). Spartakiada shkolariv Ukrainy [Spartakiad of schoolchildren of Ukraine]. *Radianska osvita*, 29, 1 [in Ukrainian].
- RATAU** (1978). Kanikuly, vesela pora [Vacation, fun time]. *Radianska osvita*, 19, 4 [in Ukrainian].
- Rybak, A.** (1981). Starty olimpiiskoi zminy [Start of the Olympic shift]. *Radianska osvita*, 59, 1 [in Ukrainian].
- Semenov, K.** (1963). Tak trymaty! Do pidsumkiv III Spartakiady narodiv SRSR [Keep it up! To the results of the III Spartakiad of the peoples of the USSR]. *Radianska osvita*, 65, 2 [in Ukrainian].
- Sydoriak, Z.** (2015). Fizychnye vykhovannia u zahalnoosvitnikh shkolakh Ukrainy (1920 – 1930-ti rr.): zmist i formy [Physical education in secondary schools of Ukraine (1920-1930's): content and forms]. *Molod i rynok*, 5 (124), 172-177 [in Ukrainian].
- Tretiak, V.** (2010). Rozvytok sportyvnoho rukhu v SRSR ta Kyievi u peredvoiennyi period [Development of sports movement in the USSR and Kyiv in the pre-war period]. Proceedings of the Conference: «Istoriia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka» (Pereiaslav-Khmelnitskyi, May 14-15, 2010), (pp. 148-151). Pereiaslav-Khmelnitskyi [in Ukrainian].
- Tymoshenko, Y.** (2011). Fizkulturna osvita v URSS u povoienni roky [Physical education in the USSR in the Postwar years]. *Istoryko-pedahohichniy almanakh*, 2. DOI: <https://doi.org/10.31499/2307-4833.2.2011.15326>

Olga Lavrut

(Donetsk regional institute of postgraduate pedagogical education, Kramatorsk, Ukraine)

e-mail: lavrut.olga@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6915-7474>

Schoolchildren in Physical Culture and Sports Life of Soviet Ukraine

The schoolchildren of the second half of the 20th century in the Ukrainian SSR were considered not only as the 'builders of the communist system' but also as active participants in social transformations. Physical culture and sports activities of schoolchildren had become one of the tools for achieving both goals. The practical significance of the study is to address the issue of organizing children's time at school and the development of their abilities.

The legal framework, which laid the background of school activity in this sphere, is studied in the paper. It continued the experience of Soviet traditions laid down in the previous period and was aimed not only at the development of physical abilities but rather at qualities that would be useful during possible military conflicts or wars. As the USSR constantly opposed itself to the Western powers and the United States, the corresponding slogans came in handy. Endurance, firmness, toughness, passing the tests of *Ready for Labour and Defense*, the development of mass physical culture and sports movements, promoting public health care became indicative.

Starting from school, the children were involved in such activities. Initially, the schoolchildren in educational institutions participated in quizzes, relay races, games, attended hobby and sports groups. In the postwar period, their role was insignificant. After the restoration of the school network, the indices increased. Authorities focused on staffing and material and technical support, which became the key to the successful education and development of children. New records in swimming, shooting, gymnastics, and other sports had been set since the 1950s. It is indicative that the schoolchildren of Kyiv, Dnipropetrovsk,

Odesa, Stalin (later Donetsk), Kharkiv Regions won leading places, which could be explained by the cultural and sports tradition, the existence of necessary specialists, material and technical base.

Physical education and physical culture at school existed in the institution not only as a subject but also covered the entire educational process and everyday life of children and adults. The schoolchildren not only demonstrated their own achievements but also fought for the role of a leader in the USSR. The state, in turn, against the background of its own experiments, tried to show the care and support of children. It was necessary to address the issue of children's leisure, physical training, and prestige of the country not only 'among friendly countries' but also in the international arena, so this activity had become indicative.

Keywords: Ukrainian SSR, school, education, sports, physical education

Надійшла до редакції / Received: 11.10.2020

Схвалено до друку / Accepted: 29.12.2020